

УДК 069.12

DOI: 10.26565/2074-8167-2019-45-06

МУЗЕЙ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

С. І. Посохов

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи 4, м. Харків, Україна, 61022
sposokhov@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1390-0625>*

У статті на основі принципів музейної педагогіки аналізується роль музеїв закладів вищої освіти України у позашкільній освіті. Зокрема, це здійснюється за такими основними напрямками культурно-освітньої діяльності музеїв як інформування, навчання, розвиток творчих засад. Інформування – це перша ступінь засвоєння музейної інформації, тобто первісне отримання відомостей про музей та його колекції. Зокрема, у даному випадку були проаналізовані сайти провідних університетів України і ті веб-ресурси, де згадуються й вузівські музеї. Акцентовано увагу як на позитивних зрушеннях, так і проблемних моментах в цьому плані. Навчання – друга ступінь засвоєння музейної інформації на якісно іншому рівні, яка включає передачу та засвоєння знань, а також набуття певних умінь та навичок. Оскільки експозиції цих музеїв зорієнтовані на нематеріальну спадщину (історія ідей), то це створює значні труднощі у процесі комунікації зі школярами. Робиться висновок, що поки вузівські музеї недостатньо використовують педагогічні інновації в екскурсійній діяльності. Зокрема зазначено, що музейна інформація може бути активно засвоєна в ігровій формі, тож постає питання про методіку таких ігор. Розвиток творчих засад – вища ступінь засвоєння музейної інформації, коли за мету ставиться розкрити творчі здібності дітей на основі вивчення музейних зібрань. Наводяться приклади такого роду форм діяльності. У підсумку констатується, що вузівські музеї як осередки позакласної освітньої роботи зі школярами сьогодні є перспективним полем діяльності як музейників, так і широкого освітянського загалу. У закладах вищої освіти накопичено не лише цікаві, а подекуди й унікальні колекції, є певний досвід організації позашкільної освіти. Головне ж полягає в тому, що університетські музеї є тими осередками, які разом з іншими структурами, здатні підготувати дітей до дослідницької діяльності, розвинути їхні природні здібності. Втім для того, щоби зазначений потенціал музеїв використовувався ефективно слід активніше засвоювати інноваційну педагогічну парадигму інтеграції освіти і науки.

Ключові слова: музеї закладів вищої освіти, позашкільна освіта, музейна педагогіка, університет.

С. И. Посохов

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
пл. Свободы 4, г. Харьков, Украина, 61022

ВУЗОВСКИЙ МУЗЕЙ В КОНТЕКСТЕ ВНЕШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ

В статье на основе принципов музейной педагогики анализируется роль вузовских музеев Украины во внешкольном образовании. В частности, это осуществляется по следующим основным направлениям культурно-образовательной деятельности музеев: информирование, обучение, развитие творческих начал. Информирование – это первая степень усвоения музейной информации, то есть первоначальное получение сведений о музее и его коллекциях. В частности, в данном случае были проанализированы сайты ведущих университетов Украины и те веб-ресурсы, где упоминаются и вузовские музеи. Акцентируется внимание как на позитивных сдвигах, так и на проблемных моментах в этом плане. Обучение – вторая степень усвоения музейной информации на качественно ином уровне, которая включает передачу и усвоение знаний, а также приобретение определенных умений и навыков. Поскольку экспозиции этих музеев ориентированы на нематериальное наследие (история идей), то это создает значительные трудности в процессе коммуникации со школьниками. Делается вывод, что пока вузовские музеи недостаточно используют педагогические инновации в экскурсионной деятельности. В частности, обращено внимание на то, что музейная информация может быть активно усвоена в игровой форме, поэтому возникает вопрос о методике таких игр. Развитие творческого потенциала – высшая степень усвоения музейной информации, когда целью ставится раскрыть творческие способности детей на основе изучения музейных собраний. Приводятся примеры такого рода форм деятельности. В итоге констатируется, что вузовские музеи как

центри внеклассной образовательной работы со школьниками сегодня является перспективным полем деятельности как музейщиков, так и широкого круга педагогов. В учреждениях высшего образования накоплены не только интересные, но и уникальные коллекции, есть определенный опыт организации внешкольного образования. Главное же заключается в том, что университетские музеи являются теми ячейками, которые вместе с другими структурами, способны подготовить детей к исследовательской деятельности, развить их природные способности. Впрочем для того, чтобы указанный потенциал музеев использовался эффективно следует активнее усваивать инновационную педагогическую парадигму интеграции образования и науки.

Ключевые слова: музеи высших учебных заведений, внешкольное образование, музейная педагогика, университет.

S. Posokhov

V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

MUSEUMS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF OUT-OF-SCHOOL EDUCATION: CURRENT CHALLENGES

The article, based on the principles of museum pedagogy, analyzes the role of Ukrainian university museums in extracurricular education. In particular, this is carried out in the following main areas of cultural and educational activities of museums: informing, training, development of creative principles. Informing is the first degree of assimilation of museum information, that is, the initial receipt of information about the museum and its collections. In particular, in this case, the sites of leading Ukrainian universities and those web resources where university museums are mentioned were analyzed. Attention is focused both on positive developments and on problematic issues in this regard. Education is the second degree of assimilation of museum information at a qualitatively different level, which includes the transfer and assimilation of knowledge, as well as the acquisition of certain skills. Since the expositions of these museums are focused on the intangible heritage (history of ideas), this creates significant difficulties in the process of communication with schoolchildren. The author concluded that university museums do not sufficiently use pedagogical innovations in excursion activities. In particular, the author drawn attention to the fact that museum information can be actively acquired in a game form, so the question arises about the methodology of such games. The development of creative potential is the highest degree of assimilation of museum information, when the goal is to reveal the creative abilities of children on the basis of the study of museum collections. Examples of such forms of activity are given. As a result, the author stated that university museums as centers of extracurricular educational work with schoolchildren today are a promising field of activity for both museum workers and a wide range of teachers. Higher education institutions have accumulated not only interesting, but also unique collections; there is some experience in organizing extracurricular education. The main thing is that university museums are those cells that, together with other structures, are able to prepare children for research activities and develop their natural abilities. However, in order for the indicated potential of museums to be used effectively, the innovative pedagogical paradigm of the integration of education and science should be actively mastered.

Keywords: museums of higher educational institutions, out-of-school education, museum pedagogy, University.

Постановка проблеми. На думку сучасних теоретиків і практиків музейної педагогіки культурно-освітня діяльність музею передовсім полягає в організації роботи з музейною аудиторією та взаємодією з системою освіти. Ще більшою мірою це стосується музеїв, які існують в системі освіти. Окрему категорію таких музеїв становлять музеї закладів вищої освіти (ЗВО). Деякі із них виникли ще у XVIII – XIX ст. Вузівські музеї досить різні, як і самі заклади вищої освіти. Зрозуміло, що найбагатші музейні колекції мають «класичні» університети з тривалою історією [див.: 14, 17, 21 та ін.], йдеться передовсім про Київський, Львівський, Харківський університети. Достатньо сказати, що колекції природничо-наукових музеїв цих університетів відповідно нарахову-

ють 700 тис., 170 тис., 250 тис. одиниць зберігання. Одеський та Чернівецький університети мають колекцію, відповідно, 49,5 та 35,4 тис. одиниць зберігання [28, с. 88]. Зрозуміло, вже різний масштаб цих музеїв зумовлює їхні різні можливості та завдання. Утім всі без винятку вузівські музеї виконують досить важливі функції. Як зазначила Л. Г. Самойленко: «Місія університетського музею традиційно полягає у забезпеченні високого рівня освітньої і наукової діяльності вищого навчального закладу, у збереженні і дослідженні фактів з історії науки та освіти, формуванні наукового світогляду, популяризації традицій корпоративної культури інтелігенції» [21, с. 344].

Водночас, через нечіткий законодавчий статус та відсутність державного фінансу-

вання музеї закладів вищої освіти опинилися в досить складному становищі. На думку Л. В. Казанцевої, «...за сучасними формальними ознаками і розуміннями вони не є в повній мірі «музеями», оскільки часто не мають навіть штату, спеціальних приміщень, фахівців, в них часто не ведеться фондовий облік, по відношенню до них не виконуються музейні норми та законодавство. ...Університетські музеї опинилися в стані «чужих серед своїх»...» [7, с. 140]. Достатньо сказати, що на сьогодні навіть немає відповідного положення про ці музеї, яке б фіксувало їх статус та визначало порядок роботи. І все ж поступово ситуація змінюється на краще. Особливо це помітно на прикладі провідних університетів України, де на сьогодні виникли потужні музейні комплекси. Серед таких і Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Музеї цього університету намагаються йти у ногу з часом, в тому числі використовувати кращий європейський музейний досвід.

Водночас, навіть коли мова заходить про такі музеї ЗВО, які досить успішно розвиваються останнім часом, слід згадати й про ті проблеми, які можна схарактеризувати як педагогічні. Передовсім, йдеться про взаємодію з різними категоріями відвідувачів цих музеїв. Серед таких назвемо проблему залучення до музеїв учнів шкіл. Вочевидь вузівські музеї можуть відіграти свою роль у справі активізації позашкільної освіти, однак це можливо лише тоді, коли їхні співробітники уважно поставляться до педагогічних інновацій. Зокрема, що стосується школярів, то в цьому плані може бути вельми корисною концепція так званої «наукової освіти». Як зазначає М. Гальченко, учням не вистачає розуміння зв'язків між науковою діяльністю та навколишнім світом, вони не вбачають сенсу у вивченні речей, поданих як непов'язані факти, які потрібно просто завчити [3]. У вузівському музеї простіше ніж в школі довести, що теорії визначають рух практики і навпаки, що призначення людини саме в тому, щоби пізнати світ і намагатися зробити його кращим. На прикладі уславлених науковців і освітян можна унаочнити тезу про те, що людина має залишити по собі позитивний слід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, тривалий час розвиток музеїв закладів вищої освіти залишався поза увагою дослідників. Хоча сьогодні вийшло друком чимало музеєзнавчої літератури, спостерігається підвищена увага з боку як теоретиків, так і практиків до музейної педагогіки, однак

вузівські музеї, як і раніше, залишаються на узбіччі інтересу дослідників музейної справи. Принаймні, про це свідчать посібники з музеєзнавства. Прикметно, що у деяких з них зовсім немає навіть згадок про вузівські (чи університетські) музеї, у інших – це лише окремі абзаци. І все ж, поступово, формується розуміння значущості цих музейних осередків. Свою роль в цьому відіграє активне вивчення відповідного європейського досвіду [19]. Відомо, що новим явищем у середовищі європейських університетських музеїв сьогодні є програми, які спрямовані на популяризацію науки серед широких верств населення, в тому числі й серед школярів. При цьому, для залучення різних категорій відвідувачів університетські музеї вдаються як до традиційних, так і вельми незвичайних пропозицій. Цей досвід поширюється Україною й завдяки різноманітним міжнародним програмам (зокрема, відзначимо проєкт «МАТРА – музеї України») і, врешті, завдяки можливості вільного пересування громадян України європейськими країнами, коли вони на власні очі можуть побачити, як це працює. Вочевидь, європейський вибір став дороговказом і для вузівських музеїв України [6].

З'явилися й відповідні дисертаційні роботи, автори яких досить переконливо доводять необхідність музейної складової в університетському світі. Так, Ю. Г. Павленко відзначила, що саме університетський музей може стати творчою лабораторією, місцем розвитку індивідуальних здібностей майбутніх учителів [20, с. 18]. На особливу увагу заслуговує монографія [18], яка стала основою докторської дисертації С. В. Муравської «Музеї закладів вищої освіти Західної України у контексті історичного розвитку (XIX – початок XX ст.)». Останнім часом науковці всього світу почали активно обговорювати проблеми університетських музеїв. У 2000 р. два випуски журналу «*Museum International*» було присвячено феномену університетських музеїв. У 2001 р. був заснований Міжнародний комітет університетських музеїв і колекцій (UMAC). Це один з тридцяти комітетів Міжнародної Ради музеїв (ICOM), що діє за підтримки ЮНЕСКО, який має на меті об'єднати зусилля фахівців, які працюють в університетських музеях, або співробітничать з ними. Організуються конференції, які спеціально присвячені проблемам університетських музеїв. У тому числі й в Україні, а саме на базі історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (6–7 жовтня 2011 р.), відбулася масштабна

міжнародна науково-практична конференція «Університетські музеї: європейський досвід та українська практика». У Харківському національному університеті з 2010 р. щорічно відбувається музеезнавча конференція «Луньовські читання», яка об'єднує музейників, науковців, викладачів багатьох ЗВО Харкова та інших міст України. Цей захід присвячений пам'яті видатного музейника А. Ф. Луньова (1919 – 2004). На щорічному семінарі обговорюються актуальні проблеми музейної справи, фахівці обмінюються досвідом та обговорюють нагальні проблеми практичної діяльності музейних закладів. За час проведення Луньовських читань предметом обговорення стала й низка питань, пов'язаних із проблеми музейної педагогіки.

Узагалі останнім часом в публікаціях та на сайтах висловлюється чимало цікавих думок з приводу розвитку вузівських музеїв. Разом із тим, майже неораним полем залишається проблема використання вузівських музеїв для організації позашкільної освіти. Це не значить, що таких прикладів немає. Йдеться про необхідність акумулювання, аналізу та популяризації кращого досвіду, а також визначення тих перспектив, до яких слід прагнути в цьому плані. На цьому шляху зроблено лише перші кроки.

Мета статті – визначення та обґрунтування актуальних завдань музеїв закладів вищої освіти в контексті позашкільної освіти.

Методологічна основа дослідження. Методологічну основу дослідження становлять принципи музейної педагогіки. Вони почали розроблятися більше ста років тому. Серед фундаторів музейної педагогіки на Сході Європи були й ті особи, доля яких пов'язана з Харківським університетом (Ф. І. Шміт, А. Ф. Луньов та ін.). Сьогодні серед знаних фахівців в плані роботи музеїв з дітьми є М. Ю. Юхневич [30 та ін.]. У тому числі вироблено й певні схеми аналізу такого роду діяльності музеїв. Зокрема сучасні фахівці в цій галузі зазначають, що основними напрямками культурно-освітньої діяльності в музеї є інформування, навчання, розвиток творчих засад [15, с. 5].

Саме в межах цих напрямів спробуємо у даному разі схарактеризувати наявний досвід діяльності вузівських музеїв України крізь призму розвитку позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Інформування – це перша ступінь засвоєння музейної інформації, тобто первісне отримання відомостей про музей та його колекції чи про окремі музейні предмети, а також про питання,

які пов'язані з профілем музею та різними напрямками його діяльності [15, с. 5]. Зазвичай, музеї використовують для цього різноманітні засоби: від буклетів та оголошень до соціальних мереж. Тривалий час вузівські музеї витрачали мінімум зусиль на те, щоб проінформувати потенційних відвідувачів про свої колекції чи заходи. У кращому випадку на вході до вузу, чи на дверях музею вивішувалися оголошення. Тепер ми маємо дещо іншу картину. Вочевидь інформатизація торкнулася і цих музеїв. Як зазначив К. Кобцев, «вже неможливо уявити повсякденну роботу музеїв без електронної пошти, веб-сайту, електронних каталогів і т. ін.» [9, с. 132].

Ураховуючи це, у даному випадку були проаналізовані сайти провідних університетів України, а також ті веб-ресурси, де згадуються й вузівські музеї. Про що можна казати на підставі цього аналізу? По-перше, далеко не на всіх загальних сайтах цих університетів є окрема сторінка про музеї, а стрічка новин також дуже зрідка наповнена подіями з музеїв. Відтак, вузівські музеї ще не стали активним гравцем при здійсненні PR-кампаній, які запроваджують ЗВО. По-друге, на окремих музейних сайтах, а таких небагато, інформація оновлюється вельми повільно, дуже скупо схарактеризовано склад колекцій чи особливості експозиції для того, щоби вчитель зміг зорієнтуватися і підготувати учнів до відвідування музею. Йдеться навіть про деякі знані музеї Львівського національного університету імені І. Франка, де стрічка новин часто порожня, або давно не оновлювалася, а експозиція схарактеризована лише текстуально. До речі, це проблема, яка стосується багатьох музеїв світу. Президент Міжнародної ради музеїв (ICOM) Ганс-Мартін Хінц з цього приводу зазначив: «Років 10 тому у нас була дискусія про те, чи не заважають нові медіа людям відвідувати музеї. Адже люди можуть дивитися експозиції дистанційно, через інтернет – і, здавалось би, потреба ходити в музеї відпадає. Однак виявилось, що все навпаки: якщо порівняти нову тенденцію, скільки людей відвідує музеї у багатших країнах світу, то ці цифри зростають. І одна з причин – що люди дізнаються про те, що побачать у музеї, до того, як піти туди. Вони отримують інформацію в інтернеті і йдуть у музей, щоб побачити оригінал, відчути його, а не лише читати про нього» [26]. Це твердження звучить досить переконливо, відповідно, підвищення присутності вузівських музеїв у інформаційному просторі слід вважати одним із пріоритетних завдань. До

речі, в цьому плані у вузівських музеях України помітні і деякі позитивні зрушення. Зразковим можна вважати сайт Зоологічного музею Львівського національного університету імені І. Франка. Хоча деякі сторінки ще перебувають у розробці, але вже структура сайту свідчить про те, що він створений з думкою про відвідувача. Представлений цей музей і у соціальних мережах (facebook). Так само гідний уваги сайт Зоологічного музею Ужгородського національного університету та сайт Державного політехнічного музею при НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського». Про роль сайтів свідчить той факт, що у 2018 р. сайт Музею природи ХНУ імені В. Н. Каразіна відвідало більше 10 тис. осіб.

Сьогодні університетські музеї почали практикувати віртуальні виставки, on-line відвідування чи 3D-тури, в тому числі пропонують портативні віртуальні 3D екскурсії для Android. На вітринах розміщуються QR-коди, які значно розширюють можливості презентації окремих експонатів. Музейники намагаються осмислити та популяризувати такого роду свій досвід[див., наприклад: 10].

Звичайно, було б добре, якби вузівські музеї інформаційно підтримували один одного. І певні кроки в цьому плані зроблені. Так, на сайті громадської організації «Спілка ректорів вищих навчальних закладів України» є розділ «музеї ВНЗ», де розміщено інформацію про більше ніж 130 вузівських музеїв. Скупа інформація, але вона надає можливість уявити розмаїття цих музеїв. Звісно, переважають музеї історії, потім йдуть природничо-наукові, археологічні, етнографічні, але є й анатомічні, музеї книги, історії грошей та інші. На жаль, інформація на сайті застаріла, сторінка не оновлюється. Більш інформативними і сучасними є веб-портали «Музейний Портал» та «Музейний простір». Утім останні містять інформацію про все розмаїття музеїв і, відповідно, така категорія як вузівський музей губиться на цьому широкому просторі. Було б добре, якби з'явилася структура чи організація, яка б взяла на себе певну координацію дій саме цих музеїв в інформаційному просторі. Вважаємо, що, серед іншого, популяризація вузівських колекцій, іміджеві зміни, спрямовані на посилення впізнаваності вузівських музеїв та усвідомлення їх значущості не лише для конкретного ЗВО, сприяли б й отриманню ними грантів від благодійних фондів.

Якщо продовжувати характеризувати сайти вузівських музеїв, то можна також зазначити, що на цих сайтах дуже зрідка можна дізнатися

про тематику екскурсій (серед небагатьох прикладів – Геологічний музей КНУ імені Т. Г. Шевченка, а також Зоологічний музей Львівського національного університету імені І. Франка). На жаль, зовсім немає інформації про можливі екскурсії чи лекції для школярів. Звичайно, це не означає, що школярі є небажаними відвідувачами. Про їх участь у різноманітних акціях свідчать самі співробітники музеїв як у звітах, так і публікаціях. Натомість, можна лише здогадуватися як відбувається інформування цієї категорії музейної аудиторії. Легко припустити, що в такому закладі вищої освіти як Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» (а тут у 1999 р. було створено перший музей у приватному ЗВО), де реалізується ідея безперервної освіти і навчаються як школярі так і студенти, присутність учнів (і навіть батьків) на музейних заходах є повсякденною практикою[24, с. 64]. Окремі згадки про «своїх» ліцеїстів[4, с. 59] у публікаціях про діяльність музеїв ЗВО дозволяють вважати, що ці музеї мають безпосередній контакт з керівництвом відповідних університетських ліцеїв. Утім в інших випадках, ймовірно, відвідини школярами вузівських музеїв відбуваються з ініціативи вчителя, і це трапляється не так часто. Знов-таки певним виключенням є Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, де фахівцями Центру зв'язків з громадськістю реалізується спеціальна програма для школярів – «Відкрий для себе Каразінський». Мета зазначеної програми ознайомити учнів з різними локаціями Каразінського університету, з його історією та сучасними досягненнями. Зазвичай важливу роль в цьому процесі відіграють університетські музеї. Протягом всього часу існування проєкту (з травня 2016 року) відбулися екскурсії для понад 36 тис. школярів 3–11 класів з різних регіонів України. Лише протягом 2018 – 2019 навчального року університет відвідали майже 9 тис. учнів 3–11 класів зі шкіл Запоріжжя, Ізюма, Краматорська, Куп'янська, Люботина, Маріуполя, Одеси, Полтави, Северодонецька, Харкова. Однак і в цьому випадку слід визнати, що поки музеї, з точки зору інформування, ще не повернулися в бік школи та учнів. Узагалі в цьому плані слід поставити проблему подолання «односпрямованої комунікації». Свою роль у вирішенні цієї проблеми може зіграти активність музеїв у соціальних мережах. Інформування вимагає знання основ PR-діяльності. Як зазначила Діана Тіммер, «в популяризації навчальних продуктів важливу роль відіграє реклама»[25, с. 216–217]. Вона надала

цінні рекомендації щодо цього українським музейникам.

Навчання – друга ступінь засвоєння музейної інформації на якісно іншому рівні, яка включає передачу та засвоєння знань, а також набуття умінь та навичок в процесі музейної комунікації. Навчання в музеї передбачає отримання додаткових або альтернативних знань, які неможливо чи не в повній мірі можна отримати в інших освітніх закладах. Навчання може здійснюватися в формі екскурсій, музейних уроків та занять, гурткової роботи [15, с. 6]. У звітах майже всіх музеїв можна знайти інформацію про те, що у них проводять екскурсії для школярів. Утім, зовсім немає пояснень, а чим же відрізняються такі екскурсії від типових для музею, та чи здійснюється підготовка спеціальних навчальних програм для школярів. Характеризуючи такі навчальні програми європейського музею, Герман Аартс зазначив: «Музеї укладають навчальні програми для шкіл або інших цільових груп, побудовані на базі постійної експозиції чи тимчасових виставок. Часом створюють спеціальні виставки для школярів, які розкривають зміст навчальних програм. Існує цілий спектр таких програм. Вони виконують важливе завдання, доповнюючи шкільні знання учнів. Музей визначає, на який освітній рівень розрахована певна програма, і забезпечує професійного екскурсовода для шкільних груп. Зазвичай програми мають привабливий для дітей вигляд» [1, с. 20–21].

Здається аксіомою те твердження, що екскурсоводу слід враховувати специфіку тієї чи іншої музейної аудиторії. Як зазначає з цього приводу М. Гнедовський, «Люди сприймають інформацію і вчаться по-різному. Одним для того, щоб зрозуміти, треба самим спробувати. Іншим треба семантично розкласти по личкам. Третім розповісти казку, четвертим дати торкнутися, п'ятим пояснити місце цього явища в всесвіті...» [23]. Ще більшою мірою це стосується й необхідності врахування специфіки різних вікових категорій школярів. Узагалі музейники відзначають, що школярі є вельми проблемною для них аудиторією. Зокрема, як зазначила Аннеке ван де Кіфт, «Зазвичай діти не дуже зацікавлені у відвідуванні музею (їм нудно), особливо діти віком від 13 до 18 років» [8, с. 150]. Тим більше, що, як вже зазначалося, експозиції цих музеїв зорієнтовані на нематеріальну спадщину (історія ідей). У екскурсовода вузівського музею, у випадку спілкування зі школярами може виникнути потреба у докладних поясненнях (наприклад, як

функціонує наукове співтовариство), але, вочевидь, під час екскурсії це буде недоречно. Часто ці екскурсії перевантажені згадками імен, які також для школяра мало що будуть значити.

Утім, побудова експозицій за хронологічним принципом, відзначене вище тяжіння до загальноприйнятої схеми історичного розвитку можуть полегшити сприйняття учнями невідомої їм інформації, оскільки можна відштовхнутися від того, що є у шкільній програмі. Водночас, слід визнати, що школярі вже мають певні стереотипи, які можуть заважати сприйняттю екскурсії. Експозицію вузівського музею навряд чи можна підлаштувати під потреби дитини, але створення спеціальних тимчасових виставок – актуальне і реальне завдання.

Основними експонатами у вузівському музеї є книги, фотографії, документи, які мають слабкі атрактивні властивості. Зрозуміло, що орієнтація школярів, та й взагалі наших сучасників, на візуальні прояви культури ставить вузівські експозиції на найнижчі щаблі привабливості. Проблему підвищення атрактивності експозиції для учнів вирішити досить складно. Більше того, сьогодні став загальновизнаним висновок про те, що дитина краще засвоює матеріал, якщо створено умови, в яких вона через дотик, дію з незнайомими раніше предметами збагачує свій досвід. Утім, як це зробити в умовах вузівського музею? Є й інші проблеми, які слід вирішувати.

Зокрема, серед таких й питання про використання сучасних комп'ютерних технологій. Уже згаданий Ганс-Мартін Хінц вважає, що це є особливо актуально, коли йдеться про молоде покоління, бо інакше молодь не сприймає музейну інформацію: «Вони мають уявлення, що музей – це нудно, і не ходять на виставки, на яких не використовуються сучасні засоби» [26]. Водночас інший відомий фахівець, голова відділу освіти та взаємодії з аудиторіями (Head of Learning, Volunteers and Audiences) у Британському музеї (British Museum) в Лондоні Ксеркс Мазда вважає, що інтерактивні інструменти – це дуже сильна річ, але треба стежити, щоб вони не відволікали відвідувачів від експонатів. До того ж сам інтерактив коштує дорого, і треба грамотно його застосовувати [27].

На сьогодні вже є досвід використання таких технологій і у вузівських музеях України, хоча він поки доволі скромний. Так, у 2018 році за підтримки Каразинського університету та Харківської обласної організації профспілки працівників освіти і науки України була проведена реекспозиція центральної частини Музею

історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та встановлено 6 досить коштовних інтерактивних панелей. Співробітники музею здійснили значну роботу зі створення спеціального контенту, що відобразить історію та сьогодення університету. Фактично було створено декілька баз даних, які вже завантажено у ці панелі: біографії науковців, видатних вихованців університету, почесних докторів, заслужених професорів, викладачів та наукових співробітників Харківського університету; хроніка подій університетського життя; університетська символіка, університетські «місця пам'яті» тощо. Наявність таких панелей дозволяє швидко змінювати частину експозиції, урізноманітнити екскурсії, а також надає додаткові можливості для вільного огляду.

Усі зазначені вище проблеми вимагають обговорення серед фахівців різного профілю. Утім, вже сьогодні можна висловити деякі рекомендації, спостереження та поради. Вочевидь, розпочати можна з того, що екскурсія для школярів має бути нетривалою, адже сприйняття музейної інформації потребує неабиякого напруження інтелектуальних сил. Фахівці радять першу половину екскурсії (15 – 20 хвилин) зробити більш інформаційно насиченою, а другу половину більш розважальною, ігровою. Також зазначається, що дітям складно стояти на місці, а це значить, що зупинка біля однієї вітрини має тривати 1 – 3 хвилини [15, с. 12–13]. Також слід визначити провідними принципами шкільної екскурсії розвиток візуальної грамотності (формування навичок детального роздивляння, узагальнення побаченого). Фахівці відзначають, що у дитини здатність до зорового переживання розвинена чи не більшою мірою, ніж у дорослих. Тому в роботі з маленькими відвідувачами особливо важливо йти поступово від експоната до доступних їхньому розумінню узагальнень [15, с. 10]. Безумовно важливо формувати дбайливе ставлення до музейної пам'ятки, а це значить, що треба мати в арсеналі екскурсовода такі історії речей, які можуть захопити дитину. Вочевидь, що у цьому випадку вузівський музей, як ніякий інший, здатний запропонувати такий варіант екскурсії, коли через світ речей стане зрозуміла й людина, її мрії та прагнення, а також значення результатів її діяльності. Звичайно, слід подбати й про ті предмети, які учні можуть потримати в руках (йдеться про копії, дублікати, моделі). Зрозуміло, що музейна інформація може бути активно засвоєна в ігровій формі, тож постає питання про мето-

дику таких ігор. До речі, на сьогодні вже є певний досвід і в цьому плані. Так, у Музеї природи ХНУ імені В. Н. Каразіна розроблена програма інтерактивних занять-екскурсій для школярів, які проводяться у формі дидактичної гри з вибором контактних об'єктів з метою всебічної демонстрації тварин та мінералів [16]. До речі, тут також розроблено методику спілкування з дітьми, які мають різну ступень порушення зору. Музей історії ХНУ імені В. Н. Каразіна запропонував тематичну гру «Хто Ви з *Ногогіс Causa* Харківського університету?» в мережі інтернет. Під час «Луньовських читань» жваво обговорювалася доповідь про досвід проведення екскурсій для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку [13]. Зрозуміло, постало питання: а чи можливо це в вузівському музеї? Вважаємо, що так. Інша річ, в якому музеї і як.

І окреме завдання має бути сформульоване як «закріплення інформації». У багатьох музеях світу для цього є спеціальні зони («рекреаційні», «тактильного сприйняття музейної інформації», «зони творчості»), де діти можуть щось з того, що вони побачили або почули в музеї, намалювати чи виліпити, щось приміряти, а з чимось погратися. На жаль, поки такі приклади у вузівських музеях невідомі.

Більш звичною для українських музеїв є гурткова робота. Хоча слід визнати, що на певному етапі відбувся її занепад. Останніми роками така практика відродилася. Так, у Музеї історії ХНУ ім. В. Н. Каразіна працюють два гуртки для школярів. «Майстерність історика» – це гурток, який розрахований на учнів 7 – 10 класів, і його діяльність спрямована на роботу із джерелами і вивчення основ спеціальних історичних дисциплін – генеалогії, геральдики, історичної хронології та ін. Гурток «Історики-дослідники» – це об'єднання учнів, які пишуть «манівські роботи» (беруть участь у діяльності «Харківської обласної Малої академії наук»). З 2015 року у приміщенні виставкової зали Музею археології цього ж університету щотижня проходять заняття дитячого археологічного гуртка. Цей гурток так само як і гурток «Майстерність історика» організовано у межах діяльності так званого «Малого Каразінського університету». Інколи такі об'єднання учнів мають тимчасовий (короткотерміновий) і доволі специфічний характер. Так, наприклад, працівники Музею природи ХНУ імені В. Н. Каразіна взяли активну участь у проведенні фіналу конкурсу акваріумного дизайну серед школярів за участі відомого мандрівника та акваріуміста Х. Блеера.

Розвиток творчих засад – вища ступінь засвоєння музейної інформації. Цей напрям може бути реалізований в формі студії, творчої лабораторії або фестивалю, вікторини, історичної гри та ін. Студія ставить за мету розкрити творчі здібності дітей на основі вивчення музейних зібрань. Творча лабораторія являє собою об'єднання зацікавлених осіб, які здійснюють в музеї експериментальну діяльність в поєднанні з творчою практикою під керівництвом наукового співробітника. Фестиваль – це дія з широким колом учасників, яка супроводжується показом і оглядом різних видів мистецтва або праць, виконаних учасниками студій, гуртків, інших творчих груп. Творче спілкування може бути організовано у формі зустрічі, клубу, олімпіади, посиденьок або в іншій нетрадиційній формі. Посиденьки можуть мати театралізовану форму. Це може бути ярмарок чи карнавал, концерт чи ялинка в музеї, чаювання чи бал... Вважається, що найбільш вдалі форми мають комплексний характер [15, с. 6–7]. До таких зустрічей можуть залучатися й батьки дітей, коли спілкування буде відбуватися неначе в сімейному колі.

Слід погодитися з тим, що розмова про нетрадиційні форми музейної діяльності неможлива без урахування теорії комунікації. Саме вона є методологічною основою для розробки нетрадиційних методів роботи, заснованих на свободі вибору відвідувачем своєї ролі в музеї. Музейна комунікація в ідеалі бачиться як діалог, справжній процес спілкування, в якому відвідувач виступав би як співрозмовник і партнер, який має можливість якось реалізувати свої індивідуальні інтереси і мотиви відвідування [2, с. 89]. Повною мірою це має стосуватися й дитячої аудиторії. Водночас, зауважимо, що вузівські музеї можуть запропонувати діалог студентів та школярів.

Приклади такої роботи, зокрема, надає Музей історії ХНУ імені В. Н. Каразіна. Так, у 2014 р. учні ХНВК №8 брали участь в конкурсі електронних виставок «Харківський університет – місту, Україні, світу!». У 2016 р. під час акції «Поезія втрат та надій» було знято спеціальний відеоролік, в якому студенти історичного факультету читали вірші випускників університету про Другу світову війну, а під час акції всі бажаючи мали змогу прочитати ті вірші, які були близькі особисто їм. Активну участь у цьому заході взяли учні Університетського ліцею. У наступному році акція мала назву «Діти війни (1941 – 1945 рр.): долі та спогади»: при підготовці до неї були записані спогади наших

викладачів про їхнє дуже непросте дитинство. У цьому заході також брали участь і учні Малоого Каразінського університету. Поряд з цим проводяться менш масштабні, але також цікаві для відвідувачів акції: конкурс карикатур, конкурс музейних селфі (де важливо було не лише зробити креативну фотографію, але й дати їй влучну назву). Також розпочалося проведення театралізованих та інтерактивних екскурсій, спрямованих на різновіковий контингент. Для посилення інтерактивної складової під час роботи з відвідувачами було створено реконструкції форми професора університету початку XIX століття та студентської тужурки початку XX століття. У 2005 р. на базі музею з метою неформального спілкування тих, хто цікавиться історією та сьогоденням університетів, було створено «Клуб університетських історій». Його активними учасниками, передусім, є студенти та викладачі історичного факультету, але він відкритий для всіх учасників. На засіданнях Клубу, які відбуваються раз на місяць, обговорюються доповіді з історії освіти, насамперед, Харківського університету, відбуваються презентації книг з відповідної тематики, організовуються зустрічі з викладачами, співробітниками та вихованцями університету, екскурсії університетом та університетськими місцями пам'яті.

Основою для сімейного спілкування учнів, студентів, їхніх батьків в ХГУ «НУА» є проведення конкурсу «Історія моєї родини». Уперше цей конкурс було проведено в 1994 р. і кожен рік оргкомітет пропонує нову номінацію: «генеалогічне древо», «забута фотографія», «реліквія в історії моєї родини» тощо. У 2005 р. була оголошена номінація «Війна в історії моєї родини». Результатом цього конкурсу стала книга «Лист до діда». Ця книга своєрідна рефлексія, звернення студентів та школярів до свого діда чи прадіда, до тих, кого вони у більшості випадків не бачили особисто, але про кого чули, кого уявляли по розповідям близьких та фотографіям [5, с. 99].

Ясна річ, що всі ці форми роботи мають буде добре відпрацьовані музейними співробітниками. До того ж не будь-який працівник зможе впоратися з такими досить креативними завданнями. Саме тому важливо проводити відповідні тренінги та семінари, де можна було б обмінятися досвідом.

Ураховуючи складність такого завдання у світі почали створювати спеціальні дитячі музеї, які поєднують екскурсійну та студійну роботу. Певною мірою означеним шляхом піш-

ли й університети. Зокрема, в січні 2014 року в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за ініціативи університетської громадськості та Асоціації випускників, викладачів і друзів університету було створено Навчальний центр, який отримав назву «ЛандауЦентр». Його мета – стимулювати відродження інтересу до науки насамперед у школярів та молоді. Він став першим в Україні при університетським центром інтелектуального дозвілля. Як зазначила керівник цього центру В. В. Круглова, тут «подання і сприйняття науки осмислюється не шаблонно, а з великою мірою свободи, бо насамперед цінується індивідуальність кожного відвідувача чи організатора виставки». Водночас, вона акцентувала увагу на важливості безпосереднього контакту дитини з експонатами: «...24 листопада 2014 року до нас у центр завітали учнівські команди фінального етапу турніру юних фізиків зі Львова, Києва, Рівного, Сум, Харкова, Івано-Франківська та інших міст України. Після їхнього безпосереднього спілкування з експонатами «ЛандауЦентру» ми не лише зрозуміли, що наша наука багата на юних Ландау, а й укотре побачили, наскільки важливо кожній дитині власноруч провести експеримент і відчути себе частиною наукового простору, потрапити в який, виявляється, може будь-хто»[11, с. 111]. За п'ять років плідної роботи в «ЛандауЦентрі» було проведено понад 200 різноманітних просвітницьких заходів, центр відвідало більш ніж 500 тис. осіб. Це не тільки школярі і студенти Харківщини, це тисячі відвідувачів із різних куточків нашої держави. Парк наукових експонатів «ЛандауЦентру» складають більше ніж 100 інтерактивних експонатів, що представляють різні галузі науки: фізику, оптику, геометрію, механіку, високі енергії, біологію тощо. Найвідоміші експонати: «Котушка Тесли», «Кімната Еймса», «Суперкалейдоскоп», «Потоки Бернуллі», «Молекулярна фізика», стіл світлозаломлення, територія RGB, простір «Театр кольорових тіней», «Зона оптичних ілюзій» та багато іншого. Парк постійно оновлюється. Так, у 2018 р. з'явилися такі наукові експонати, як «Модель гравітаційного поля» («Воронка»), «Електромагнітна гармата» («Ракета»), «Стояча хвиля», «Чудеса низького тиску: вакуум-машина», «Потоки Бернуллі» та інші. Допомогає розширити географію відвідувачів проект «Пересувна виставка цікавої науки». «ЛандауЦентр» на сьогодні має вже чимало дипломів та нагород. Так, він отримав від компанії 2ГІС третє місце в номінації «Дитячі розваги» за 2017 рік. Цей центр у поєд-

нанні з іншими музеями університету дозволяє сформувати у школярів розуміння науки в житті суспільства, визначитися із власними уподобаннями, розвинути творчі здібності, виробити навички взаємного спілкування та поведінки у громадських місцях. Важливо також підкреслити, що він спонукає родину до спільної творчості. До речі, керівництво центру нагороджує активні сім'ї спеціальними дипломами[12, с. 34] і тим самим засвідчує, що музейні кордони рухливі, бо кожен зацікавлений відвідувач стає частиною музейного світу.

Зрозуміло, що в контексті позашкільної освіти актуальним є не лише завдання пошуку та впровадження нових форм культурно-освітньої діяльності вузівських музеїв, але й організація взаємодії з системою освіти. Мається на увазі робота з вчителями і навіть вихователями дитячих садків. На часі включення таких занять в програму підвищення кваліфікації вчителів. Колись Ф. І. Шміт зазначив, що «методи шкільного навчання не співпадають з методами позашкільної освіти»[29, с. 55]. Ця теза залишається дискусійною. Звичайно, треба добре усвідомлювати місце такого роду музейних практик в освітньому процесі, розуміти як поєднані основна та відповідна додаткова освіта, а це значить, що на часі впровадження в освітню практику принципів наукової освіти.

Висновки. Таким чином, музей закладу вищої освіти як осередок позакласної освітньої роботи зі школярами сьогодні є перспективним полем діяльності як музейників, так і широкого освітянського загалу. У ЗВО накопичено не лише цікаві, а подекуди й унікальні колекції, є певний досвід організації позашкільної освіти. Головне ж полягає в тому, що університетські музеї є тими осередками, які разом з іншими структурами здатні підготувати дітей до дослідницької діяльності, розвинути їхні природні здібності. Як зазначають фахівці, готовність до дослідницької діяльності можна розглядати, як системне утворення, як єдність і взаємозв'язок різних компонентів. Вочевидь, такий наприклад компонент як «пізнавально-мотиваційний» краще формувати показуючи роль науки у розвитку суспільства на конкретних прикладах, особливо на прикладах діяльності вітчизняних учених. Утім, для того, щоби зазначений потенціал музеїв використовувався ефективно слід активніше засвоювати інноваційну педагогічну парадигму інтеграції освіти і науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аартс Г. Стратегічний менеджмент. *Музей: менеджмент і освітня діяльність*. Львів : Літопис, 2009. С. 23–45.
2. Галкина Е. Нетрадиционные формы работы музеев с этнографическими коллекциями. *Музейная экспозиция: теория и практика, искусство экспозиции, новые сценарии и концепции. На пути к музею XXI века*. Москва : Российский институт культурологии, 1997. С. 89 – 98.
3. Гальченко М. Принципи наукової освіти *Навчання і виховання обдарованої дитини*. 2017. Вип. 1. С. 32-39. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivoo_2017_1_6 (дата звернення: 19.08.2019).
4. Елисеєва Т. П. Свидетель истинной истории (Музейный комплекс Харьковской государственной академии городского хозяйства). *Невичерпне джерело духовності (Нариси про діяльність музеїв історії вищих навчальних закладів м. Харкова) / за заг. ред. В.І. Астахової*. Харків : НУА, 2003. С. 50–61.
5. Ена Т. Н. Музей истории НУА: особенности функционирования в инновационном учебном заведении. *Луньовські читання: Матер. наук.-практ. семінарів (2010 – 2014)*. Харків, 2014. С. 94 – 106.
6. Казанцева Л. В. Європейський погляд на проблеми університетських музеїв та колекцій. *Музеї України*. 2011. №3(41). С. 12 – 15.
7. Казанцева Л. В. Сучасний портрет українського університетського музею – погляд секції УМАС при ІСОМ України. *Університетські музеї: європейський досвід та українська практика: матеріали конф. (Київ, 6-7 жовтня 2011 р.)*. Ніжин, 2012. С. 139 – 150.
8. Кіфт А. ван де Цільові групи. *Музей: менеджмент і освітня діяльність*. Львів : Літопис, 2009. С. 147 – 151.
9. Кобцев К. Інформаційні технології в музеї. *Музей: менеджмент і освітня діяльність*. Львів : Літопис, 2009. С. 132 – 141.
10. Красько О. Досвід використання програмного забезпечення «Хронозум» у виставковій діяльності Музею історії ХНУ імені В.Н. Каразіна . *VI Луньовські читання. Сучасна музейна експозиція: вимоги часу та нові можливості: Матер. наук.-практ. семінару 27 березня 2015 р.* Харків, 2016. С. 103 – 110.
11. Круглова В. В. «ЛандауЦентр»: сприймаємо науку по новому. *VI Луньовські читання. Сучасна музейна експозиція: вимоги часу та нові можливості: Матер. наук.-практ. семінару 27 березня 2015 р.* Харків, 2016. С. 111 – 114.
12. Круглова В. В. Розумним бути модно. Та чи модно бути просвітником? *VII Луньовські читання. Музейний колектив і його проблеми: Матер. наук.-практ. семінару 24 березня 2016 р.* Харків, 2017. С. 30 – 35.
13. Кудлай Л. К. Особливості проведення екскурсій для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в Музеї клубу юних моряків. *VI Луньовські читання. Сучасна музейна експозиція: вимоги часу та нові можливості: Матер. наук.-практ. семінару 27 березня 2015 р.* Харків, 2016. С. 115 – 121.
14. Лутаєва Т. В. Роль науковців Слобожанщини в організації роботи медичних музеїв вищих навчальних закладів в ХІХ – на початку ХХ ст. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2017. № 4 (68). С. 200-215.
15. *Музейная педагогика: Из опыта методической работы* : ред. А. Н. Морозовой, О. В. Мельниковой. Москва : ТЦ Сфера, 2006. 416 с.
16. Муравйова І. М. Інтерактивні заняття для дітей дошкільного віку на базі Державного музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. *Geo&Bio. Вісник Національного науково-природознавчого музею*. 2018. Вип. 16. С. 110–114.
17. Муравська С.В. Музеї та колекції вищих навчальних закладів на українських землях (кінець ХVІІ – початок ХХ ст.). *Праці Центру пам'яткознавства*. Київ, 2014. Вип. 25. С. 120 – 129.
18. Муравська С. В. Музейні заклади у системі вищої освіти Західної України на тлі світових тенденцій. Львів: Манускрипт, 2018. 244 с.
19. Муравська С. В. Промоційні об'єднання музеїв вищих навчальних закладів та особливості їхнього створення. *Праці Центру пам'яткознавства*. Київ, 2013. Вип. 24. С. 178 – 187.
20. Павленко Ю. Г. Музеї педагогічного профілю як фактор професійної підготовки майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 22 с.
21. Самойленко Л. Г. Місія університетського музею і його місце в структурі вищого навчального закладу та у музейній мережі міста (сторінки історії та сучасний стан). *Університетські музеї: європейський досвід та українська практика: матеріали конф. (Київ, 6-7 жовтня 2011 р.)*. С. 338 – 360.
22. Самойленко Л. Освіта в музеї й музейна освіта в історії Київського університету. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2016. Вип. 4. С. 53–62.
23. Сучасні тенденції в європейських музеях. Лекція Михайла Гнедовського. *Історична правда*. 2012. 25 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/12/25/105482/> (дата звернення: 19.08.2019).
24. Тимченко Н. С. Самый юный вузовский музей (Музей истории Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»). *Невичерпне джерело духовності (Нариси про діяльність музеїв історії вищих навчальних закладів м. Харкова) : заг. ред. В. І. Астахової*. Харків, 2003. С. 62 – 75.

25. Тіммер Д. Освітній матеріал для шкільних вчителів *Музей: менеджмент і освітня діяльність*. Львів : Літопис, 2009. С. 215 – 218.
26. Хінц Г.-М. Музей – це інструмент примирення суспільства. *Історична правда*. 2019. 15 серпня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/514a3df8d8f1f/> (дата звернення: 19.08.2019)
27. Чому і хто ходить в музей? Лекція топ-менеджера Британського музею. *Історична правда*. 2013. 25 лютого. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/02/25/112732/> (дата звернення: 19.08.2019).
28. Шидловський І. В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. 112 с.
29. Шмит Ф. И. Музейное дело. Вопросы экспозиции. Ленинград : Academia. 1929. 246 с.
30. Юхневич М. Ю. Я поведу тебя в музей : учеб. пособие по музейной педагогике. Москва : Российский институт культурологии, 2001. 223 с.

REFERENCES

1. Aarts, G. (2009). Strategichnyj menedzhment [Strategic management]. *Muzej: menedzhment i osvittnja dijial'nist'*. L'viv, Ukraine : Litopys, p. 23-45. [in Ukrainian].
2. Galkina, E. (1997). Netradicionnye formy raboty muzeev s jetnograficheskimi kollektsijami [Unconventional forms of museum work with ethnographic collections]. *Muzejnaja jekspozicija: teorija i praktika, iskusstvo jekspozicii, novye scenarii i koncepcii. Na puti k muzeju XXI veka*. Moskva, Russia : Rossijskij institut kul'turologii, p. 89-98. [in Russian].
3. Gal'chenko, M. (2017) Principi naukovoi osviti [The principles of scientific education]. *Navchannja i viovannja obdarovanoi ditini*. Iss. 1, p. 32-39. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivoo_2017_1_6 (accessed 19.08.2019). [in Ukrainian].
4. Eliseeva, T. P. (2003) Svidetel' istinnoj istorii (Muzejnyj kompleks Har'kovskoj gosudarstvennoj akademii gorodskogo hozjajstva) [Witness of true history (Museum complex of Kharkiv State Academy of Municipal Economy)]. *Nevycherpne dzherelo duhovnosti (Narysy pro dijial'nist' muzei'v istorii' vyshhyh navchal'nyh zakladiv m. Kharkova) /* : red. V. I. Astahova. Kharkiv, Ukraine: NUA, p. 50–61. [in Russian].
5. Ena, T. N. (2010-2014). Muzej ystorry NUA: osobennosty funkcyonirovaniya v ynnovacyonnom uchebno zavedenny [Museum of History in People's Ukrainian Academy: features of functioning in an innovative educational institution]. Paper presented at *Luniov' readings : Proceedings of the Science and Practical Seminars (94-106)*. Kharkiv, Ukraine. [in Ukrainian].
6. Kazanceva, L. V. (2011). Jevropejs'kyj pogljad na problemy universytets'kyh muzei'v ta kolekciy [European perspective on the issues of university museums and collections]. *Muzei' Ukrainy*, 3(41), p. 12-15. [in Ukrainian].
7. Kazanceva, L. V. (2012). Suchasnyj portret ukrai'ns'kogo universytets'kogo muzeju – pogljad sekcii' UMAC pry ICOM Ukrainy [Contemporary portrait of Ukrainian University Museum – view of UMAC section at ICOM Ukraine]. Paper presented at *Conf. «University Museums: European Experience and Ukrainian Practice» - Kiev, 2011, October 6-7 (139-150)*. Nizhyn, Ukraine. [in Ukrainian].
8. Kift, A. van de (2009). Cil'ovi grupy [Targetgroups]. *Muzej: menedzhment i osvittnja dijial'nist'*. L'viv, Ukraine : Litopys, p. 147 – 151. [in Ukrainian].
9. Kobtsev, K. (2009). Informatsiyni tekhnologii v muzei' [Information technologies in a museum]. *Muzej: menedzhment i osvittnja dijial'nist'*. L'viv, Ukraine : Litopys, p. 132 –141. [in Ukrainian].
10. Kras'ko, O. (2016, March 27). Dosvid vikoristannya programnogo zabezpechennya «Khronozum» u vistavkoviy diyal'nosti Muzeju istorii KhNU imeni V. N. Karazina [The experience of using Chronozum software in exhibition activities of the History Museum of V. N. Karazin Kharkiv National University]. Paper presented at 6th *Luniov' reading : Proceedings of the Science and Practical Seminar «Contemporary Museum Exposition: Time Requirements and New Opportunities» (103-110)*. Kharkiv, Ukraine. [in Ukrainian].
11. Kruglova, V. V. (2016). «Landau Tsentr»: spriymaemo nauku po novomu [LandauCenter: we take science in a new way]. Paper presented at 6th *Luniov' reading : Proceedings of the Science and Practical Seminar «Contemporary Museum Exposition: Time Requirements and New Opportunities» - 2015, March 27 (111-114)*. Kharkiv, Ukraine. [in Ukrainian].
12. Kruglova, V. V. (2017). Rozumnim buti modno. Ta chi modno buti prosvitnikom? [It is wise to be fashionable. Is it fashionable to be an educator?]. Paper presented at 7th *Luniov' reading : Proceedings of the Science and Practical Seminar «Museum staff and its problems» - 2016, March 24 (30-35)*. Kharkiv, Ukraine. [in Ukrainian].
13. Kudlay, L. K. (2016). Osoblivosti provedennya ekskursiy dlya ditey doshkil'nogo ta molodshogo shkil'nogo viku v Muzei klubu yunikh moryakiv [Features of tours for preschool and primary school age in the Museum of young seamen club]. Paper presented at 6th *Luniov' reading : Proceedings of the Science and Practical Seminar «Contemporary Museum Exposition: Time Requirements and New Opportunities» - 2015, March 27 (115-121)*. Kharkiv. [in Ukrainian].

14. Lutajeva, T. V. (2017) Rol' naukovtsiv Clobozhanshchini v organizatsii roboti medichnikh muzeiv vishchikh navchal'nikh zakladiv v XIX – na pochatku XX st. [The role of scientists of the Slobozhanshchina region in the organization of work of medical museums of higher educational institutions in the 19th – early 20th century]. *Pedagogichni nauki: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnologii*. Sumi, 4 (68), p. 200–215. [in Ukrainian].
15. Muzeinaia pedagogika: Iz opyta metodicheskoi raboty [Museum pedagogy: from the experience of methodical work]: red. A. N. Morozovoi, O. V. Mel'nikovoi. Moskva : TTs Sfera. [in Russian].
16. Muravjova, I. M. (2018). Interaktyvni zanjattja dlja ditej doskil'nogo viku na bazi Derzhavnogo muzeju pryrody Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina [Interactive classes for preschool children on the basis of the Nature Museum of V.N. Karazin Kharkiv National University]. *Geo&Bio. Visnyk Nacional'nogo naukovno-pryrodoznavchogo muzeju*. Iss. 16., p. 110–114. [in Ukrainian].
17. Muravs'ka, S. V. (2014). Muzei ta kolektsii vishchikh navchal'nikh zakladiv na ukrains'kikh zemliakh (kinets' XVII – pochatok XX st.) [Museums and collections of higher education institutions in Ukrainian lands (late 17th - early 20th centuries)]. *Pratsi Tsentru pam'iatkoznavstva*, 25, p. 120 – 129. [in Ukrainian].
18. Muravs'ka, S. V. (2018). Muzejni zaklady u systemi vyshhoi' osvity Zahidnoi' Ukrai'ny na tli svitovyh tendencij [Museums in the higher education system of Western Ukraine against the background of world trends]. L'viv, Ukraine : Manuskrypt.
19. Muravs'ka, S. V. (2013). Promocijni ob'jednannja muzei'v vyshhyh navchal'nyh zakladiv ta osoblyvosti i'hn'ogo stvorennja [Promotional associations of museums of higher education institutions and features of their creation]. *Praci Centru pam'iatkoznavstva*. Iss. 24, p. 178 – 187. [in Ukrainian].
20. Pavlenko, Ju. G. (2008). Muzei' pedagogichnogo profilju jak faktor profesijnoi' pidgotovky majbutnih uchyteliv [Museums of pedagogical profile as a factor of future teachers' professional training] : Abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
21. Samojlenko, L. G. (2012). Misija universytets'kogo muzeju i jogo misce v strukturi vyshhogo navchal'nogo zakladu ta u muzejnij merezhi mista (storinky istorii' ta suchasnyj stan) [Mission of the University Museum and its place in the structure of the higher education institution and in the museum network of the city (pages of history and current state)]. Paper presented at *Conf. «University Museums: European Experience and Ukrainian Practice» - Kiev, 2011, October 6-7 (338-360)*. Nizhyn, Ukraine. [in Ukrainian].
22. Samojlenko, L. (2016). Osvita v muzei' j muzejna osvita v istorii' Kyi'vs'kogo universytetu [Museum education in the history of Kyiv University]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorija*. Iss. 4, p. 53–62. [in Ukrainian].
23. Suchasni tendencii' v jevropejs'kyh muzejah. Lekcija Mihaila Gnjedovs'kogo [Current trends in European museums. Lecture by Michael Gnedovsky]. *Istorychna pravda*. 2012. 25 grudnja. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/12/25/105482/> (accessed 19.08.2019). [in Ukrainian].
24. Timchenko, N.S. (2003). Samyi iunyi vuzovskii muzei (Muzei istorii' Khar'kovskogo gumanitarnogo universiteta «Narodnaia ukrainskaia akademiia») [The youngest university museum (Museum of History of Kharkiv Humanitarian University «People's Ukrainian Academy»)]. *Nevyчерpne dzherelo duhovnosti (Narysy pro dijial'nist' muzei'v istorii' vyshhyh navchal'nyh zakladiv m. Kharkova)* : zagal. red. V. I. Astahovoi'. Kharkiv, Ukraine, p. 62 –75. [in Russian].
25. Timmer, D. (2009). Osvitnij materal dlja shkil'nyh vchyteliv [Educational material for school teachers]. *Muzej: menedzhment i osvitnja dijial'nist'*. L'viv : Litopys, p. 215 – 218. [in Ukrainian].
26. Hinc, G.-M. (2019, August 15). Muzej – ce instrument prymyrennja suspil'stva [A museum is a tool for reconciling society]. *Istorychna pravda*. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/514a3df8d8f1f/> (accessed 19.08.2019). [in Ukrainian].
27. Chomu i hto hodyt' v muzej? Lekcija top-menedzhera Brytans'kogo muzeju [Why and who goes to the museum? Lecture by the top manager of the British Museum] (2013. February, 25). *Istorychna pravda*. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/02/25/112732/> (accessed 19.08.2019). [in Ukrainian].
28. Shydlovs'kyj, I. V. (2012). Istorija muzejnoi' spravy ta zoologichnyh muzei'v universytetiv Ukrai'ny [History of museum science and university zoological Museums of Ukraine]. L'viv, Ukraine: LNU im. I. Franka. [in Ukrainian].
29. Shmit, F. I. (1929). Muzejnoe delo. Voprosy jekspozicii [Museum science. Exposure issues]. Leningrad : Academia. [in Russian].
30. Juhnevich, M. Ju. (2001). Ja povedu tebjja v muzej [I'll take you to the museum : textbook] : ucheb. posobie po muzejnoj pedagogike. Moskva : Rossijskij institut kul'turologii. [in Russian].